

berømte regnskabskryds over de unge års muntre drikkelag. Men Eske Brock kom nu ikke til at drikke sig armod til, så lidt som han i øvrigt fik sig bragt økonomisk ud af balance som så mange andre af hans standsfæller i samtiden. Tværtimod endte han sine dage i 1625 som landets største godsejer, og det kolossale skifte, som her er udgivet, fører os – takket være det store strøgods – vidt omkring i landet, men med hovedgårdene Gammel Estrup, Hevringholm og Vemmetofte som faste bastioner. Alle vegne er fæstebønderne opført ved navn og med landgildeydelse, og et almindeligt stednavne-register og et herredsregister (foruden et tilnavne-register) gør en orientering i Eske Brocks lille kongerige mulig. Skiftet omfatter kun jordegods, vi har desværre ikke noget tilsvarende vedrørende rigsrådens mere personlige ejendele.

Eske Brocks førnævnte dagbøger er forlængst udgivet, men uensartet og spredt. Det fremgår af jordebogsudgaven, at det er hensigten at nyudgive dagbøgerne suppleret med en samling aktstykker fra Gammel Estrup godsarkiv til belysning af Eske Brocks godserhvervelser og godsdrift. Det er utvivlsomt rigtigt, at dette materiale tilsammen vil kunne give et udmærket billede af en jorddrot i den store stil på Christian 4.s tid.

Bogen indgår som 2. bind i serien *Adelige jordebøger*, der i 1964 indledtes med Jacob Ulfeldts jordebog 1588.

Paul G. Ørberg

Johan Jørgensen: Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark. (Eget forlag, 1966). 280 s.

Flere gange har Johan Jørgensen, der er arkivar ved Rigsarkivet, beskæf-

tiget sig med borgerskabet i 1600-tallet; dets forhold til staten og dens økonomi, den enevældige konge og adelen; dets økonomiske og sociale baggrund. I 1957 udsendte han som første bind af Skrifter udgivet af det historiske institut ved Københavns universitet *Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte*. Bogen giver en skildring af det københavnske patriciat og dets medlemmer. Deres forhold til adelen, akademikerne og andre københavnske borgere, deres herkomst, slægtskabsforbindelser og uddannelse belyses ligesom deres indflydelse og den rolle, de spillede som statsleverandører og formidlere af udenlandske lån. I 1961 skildrede JJ i »Historiske Meddelelser om København« to københavnske kræmmere fra enevældens første tid: Ditmer og Johan Bøfke, med redegørelse for deres handel og pengetransaktioner og deres forbindelser med statsmænd, adel og godsejere og andre handelsfolk. Samme årbog bragte i 1963 og 1964 hans afhandling *Patriciat og enevælde*; den beskæftiger sig med forholdet mellem den unge enevælde og dens tjenere og flere af det danske, især københavnske, erhvervs-livs spidser, deres handel og økonomiske forhold. I *Bilantz 1660. Adelsvældens bo*, i »Festskrift til Astrid Friis 1963«, analyserer JJ den store gruppe af statskreditorer, deres fordeling på klasser og på ind- og udland og deres stilling efter statsomvæltningen. Han understreger det betydningsfulde i den ændring, der skete i Danmarks sociale struktur med udstedelsen af Københavns privilegier, enevældens indførelse og etableringen af en ny overklasse, bestående af hoffolk, bureaukратиets ledende mænd og borgerstandens øverste lag samt de mest livskraftige elementer af den

gamle adel. Endelig beskæftiger han sig i en afhandling i »Denmark's relations with Lübeck and Hamburg in the seventeenth century« (The Scandinavian Economic History Review, XI, 1963) med de merkantile og økonomiske forbindelser mellem danske købmænd og lybske og hamborgske købmænd.

I fortsættelse af denne række studier foreligger nu JJ's disputats: *Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark*. Allerede i bogen om det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte var et helt, forholdsvis langt kapitel viet Müller.

Bogen er klart opbygget, hovedsagelig af en række skildringer af HM's forskellige funktioner. Forud går en kort gennemgang (kap. I) af hans ungdomsliv og uddannelse, med understregning af betydningen af hans tilknytning til familien Rantzau og den senere ansættelse som kammer-skriver i kongens tjeneste. Denne stilling gav ham en glimrende indsigt i flere af centralstyrelsens vigtigste problemer, politiske som økonomiske. Samtidig var HM begyndt som erhvervsdrivende. I 1641 kom så hans ansættelse i toldadministrationen. JJ viser, hvorledes han fik lejlighed til at knytte forbindelser med betydningsfulde personer som Corfitz Ulfeld og Hannibal Sehested, forbindelser, som han i høj grad forstod at udnytte til egen fordel. Ved revisionerne efter tronskiftet 1648 lykkedes det ham dog at klare sig (kap. II). I 1651 blev han udnævnt til general-toldforvalter over Danmark (kapitel III). Ud fra flere kilder kan JJ belyse hans organisationstalent under arbejdet med en tiltrængt nyorganisation af toldvæsenet, og han tillægger HM en hovedrolle i arbejdet med toldrullen af 1651, uden dog at kunne

anføre afgørende beviser (s. 57, 46). HM's ejendommelige tilbagetræden fra toldvæsenets øverste ledelse efter mindre end et års virke er det ikke lykkedes JJ at forklare. Han kan blot henvise til en mulig adelig reaktion mod den borgerlige opkomling – eller til det forhold, at trekvart år som generaltoldforvalter for HM har været mere end tilstrækkeligt. Han har også haft nok at tage vare på med sine borgerlige erhverv (kap. IV). Kilderne til oplysning om disse er temmelig sparsomme; JJ kan dog anskueliggøre omfanget gennem en skildring af HM's ejendomsbesiddelser, hans kobberværker og hans søfartsinteresser; hans interesse for stor-drift understreges, og han betegnes som sin tids største danske forretningsmand. Også i statstjenesten vandt han frem. I 1655 udnævntes han til admiralitetsråd (kap. V), således at han kom til at deltage i varetagelsen af flådens anliggender; hans private leverancer til flåden fortsatte, og det nære forhold mellem de to virksomheder belyses. Som en af statens storkreditorer – han var den førende, med en fordring på over 335.000 rdl., næsten 8 % af hele gælden – kom HM sandsynligvis til at spille en vis rolle ved regeringsforandringen i 1660 (kap. VI). I slutningen af året blev han rentemester og kom til i særlig grad at beskæftige sig med statens fortvivlede finanser. JJ mener at finde træk, der viser, at HM har haft indflydelse på den form, hvorunder man iværksatte udlæg af krongods som betaling til statens kreditorer; argumentet (s. 81) for at tillægge ham æren for den s. 78–80 gengivne »underdanigste betænkende« er dog ikke overbevisende.

Som rentemester, udnævnt 1660, fik HM nok at gøre. Hans egne leverancer havde ikke et format som

før og under krigene; til gengæld kan JJ påvise en omfattende virksomhed hos hans »sekundanter«, forretningsforbindelserne. Som statskreditor fik HM del i de store krongodsudlæg (kap. VIII). Hans anstrengelser for at sikre sig så meget som muligt skildres, ligesom hans virke som godsejer (kap. IX). Man får et indtryk af HM's hårdhændede metoder over for godsernes bønder og hans stadige diskussioner med regeringen om skatterne; da tiderne var dårlige for landbruget, og da HM havde måttet tage godserne af kronen til en høj tvangskurs, var forrentningen af de bundne kapitaler meget ringe. Godsdriften indgik dog som en vigtig del i hele HM's erhvervsvirksomhed; på forskellig måde kunne han have nytte af godserne ved sit borgerlige erhverv (kap. X), Islandshandelen, den vestindiske handel, skibsfart, kobberminedrift (kap. XI) og sølvminedrift (kap. XII). En vigtig baggrund for hele denne virksomhed var HM's udenlandske forbindelser, især i Hamborg, Amsterdam og Danzig; han kunne også herfra få dækket sit betydelige behov for kredit (kap. XIII), således som JJ viser det ved en gennemgang af forbindelserne.

Samtidig med denne økonomiske aktivitet fortsatte HM sit administrative arbejde som rentemester (kap. XIV). Hans virksomhed, der særlig gjaldt bestyrelsen af de til hoffet henlagte midler fra toldindtægterne, følges i detaljer, især som den kommer til udtryk i hans forhold til en toldforvalter i Norge. Hans virkelige indflydelse er det sikkert vanskeligt nøjere at bestemme; s. 174 hedder det, at hans dispositionsret ikke har været vidtgående, s. 179 (jfr. s. 186) derimod, at »De secrete ordrer uanset, synes Müller i disse år i ret vid udstrækning at have kunnet disponere

over anvendelsen af de norske toldindtægter«. Opfattelsen i det sidste citat går igen s. 181: »Uden betydning for det daglige arbejde kan det ikke have været, at administrationens leder havde indflydelse på personalets lønvilkår«; i de anførte eksempler ser man dog blot HM som administrator.

En bedømmelse af HM's stilling efter kongeskiftet, i Christian 5.s tid (kap. XV), synes også at indebære vanskeligheder. Allerede i 1669 var en række medlemmer af den gamle adel blevet knyttet til regeringen; ansættelsen af en viceskatmester vurderes s. 187 således: »For Henrik Müller var betydningen heraf vist først og fremmest den, at han aflastedes noget, ved at en af disse nye mænd, Holger Vind, blev viceskatmester«; s. 188 hedder det, at HM »har sikkert ikke haft noget imod, at Vind lettede ham for en del af arbejdet og ansvaret«; s. 214 gøres der opmærksom på det for HM farlige i forholdet: »Allerede Holger Vinds indtræden i Skatkammerkollegiet havde åbnet muligheder for en beskæring af Müllers indflydelse . . .« – og det var vel også det, der skete, HM blev skudt noget tilbage inden for finansforvaltningen.

Foreløbig gik det godt for ham. Hans søn Henrik Müller d. y. blev i 1673 introduceret i Admiralitetet; han selv fik samme år en gunstigere ordning af det tidligere med krongodsudlæg ordnede mellemværende med kronen og i 1674 blev han adlet. Sønnen Franz fik som kongelig kommissarius i Amsterdam under den skånske krig betroet forvaltningen af de nederlandske subsidier; dette sidste ser JJ som det vigtigste vidnesbyrd om, at HM stadig havde sin position i behold (s. 197). Fremstillingen virker derfor lidt usammenhængende, når man efter et kapitel (XVI) om Franz Müller

og hans virke i Amsterdam pludselig står over for »afviklingen«, med private (kap. XVII) og med staten (kap. XVIII). »Desværre savner vi enhver mulighed for blot antydningvis at få et indtryk af Müllers handelsvirksomhed i disse år«, hedder det s. 207. I flere tilfælde kan JJ dog vise, hvordan det gik med HM's økonomiske forhold: godserne var belastende, de norske miner gav tab. JJ finder, at kreditorerne ligesom tøvede med at gøre deres krav gældende i håb om, at stillingen endnu en gang kunne rettes op; i 1682 brød imidlertid HM's hjemlige kredit definitivt sammen.

Det altafgørende for HM var dog naturligvis forholdet til hans ældste og største forretningsforbindelse, staten. Det vises, hvordan han havde overlevet Griffenfolds fald og i 1679 var blevet etatsråd, samtidig med en ændring i administrationen, hvorved han, 70 år gammel, kom ud af kongens tjeneste. Derefter hedder det: »De til stadighed førte, endeløse forhandlinger mellem Henrik Müller og finansstyrelsen, som vi lejlighedsvis har søgt at følge, kom nu ind i en ny, hektisk fase, der kulminerede 18. april 1682« (s. 214–15). Mens de omtalte forhandlinger tidligere havde drejet sig om HM's krav på kronen, er der nu pludselig tale om, at han skyldte kronen et større beløb; de skatterestancer, der var tale om, er ikke omtalt. Hvad det egentlig var der skete, er det efter fremstillingen vanskeligt at danne sig et indtryk af. Det hedder s. 222, at HM tydeligvis ikke var i nåde; alligevel fik han samme år tilstået hovedgårdsfrihed for 5 herregårde m. m. (s. 223). På samme måde synes det vanskeligt at vurdere sønnen Frantz' stilling; han indrømmede selv, at han i sin tjeneste som kongelig kommissarius i Nederlandene havde »fordybet« et større beløb;

man ser da også mellem 1677 og 1688 en forandring i hans position; om han var i nåde eller ikke, synes det dog vanskeligt at bestemme, jfr. s. 203.

I et sidste kapitel (XIX) giver JJ en kort karakteristik af HM og bestemmer hans rolle i den udvikling, der betegnes som enevældens etablering – en udvikling, hvis hovedpunkter JJ, måske ikke helt dækkende, ser i selve HM's historie.

JJs disputats giver et interessant billede af en af 1600-tallets betydelige personer og kaster lys over flere træk i udviklingen i årene før og efter 1660. Redegørelsen for betydningen af de personlige, handelsmæssige og finansielle forbindelser er værdifuld, ligeledes belysningen af forholdene inden for finans- og toldadministrationen og forholdene omkring de store krongodsudlæg og statens forbindelser med den borgerlige kapital. HM's betydning har vel været stor; man ser dog nok i bogen en vis tendens til at overvurdere den, og det synes, som om HM's negative karaktertræk ikke er tilstrækkeligt fremhævet; hans skæbne står vel i en vis forbindelse med hans dristige og ofte temmelig tvivlsomme transaktioner. Som statsleverandører og pengeudlånere var der også andre, der var af betydning, som Marselis'erne, Johan Braem, Rasmus Jensen Hellekande. Man kunne her flere gange ønske, at HM var blevet placeret i en større sammenhæng.

Påvisningerne af kontinuiteten og det nye i udviklingen er nyttige, selv om formuleringerne enkelte steder kan forekomme vel skarpe; det er næppe rigtigt at fastslå, »at det politiske liv allerede nu (dvs. i den første enevoldstid) prægedes af de enkelte politikere og embedsmænd under en ofte personlig magtkamp i

modsatning til tidligere tiders kollektivt bestemte statsliv, hvor stænderne stod overfor hverandre og overfor kongemagten« (s. 103–04). I den henseende har afstanden til fx Christian 4.s tid ikke været særlig stor.

Ole Degn

Ulf Sjødell: Kungamakt och högarestokrati. En studie i Sveriges inre historia under Karl XI. (Bibliotheca historica Lundensis, XVII, 1966). 382 s.

I den stadige strøm af historiske disputater, man med rette kan misunde svenskerne, var i 1966 Ulf Sjødell's *Kungamakt och högarestokrati*. Der skal her blot gøres opmærksom på bogen, som behandler interessante sider af Sveriges indre historie under Karl 11. Siden Karl 9.s tid havde rigsrådets indflydelse været begrænset, om end det havde flere vigtige funktioner. Forholdet mellem kongemagten og rådet er hidtil blevet betragtet som værende dualistisk, men S. vil mene, at man dermed overbetoner meningsforskellene og lægger for lidt vægt på de to faktoreres fællesinteresser.

I 1672 havde Sverige i næsten 13 år haft en formynderskabsregering, for anden gang i århundredet. S. undersøger forholdet mellem forskellige grupper og interesser inden for rådet og adelen og forholdet mellem kongen, kansleren, kancelliet, rådet og stænderne. Han viser, at ændringerne med kongens regeringsovertagelse i 1672 var små; helt til 1675 bevarede rådet sin magtstilling. På rigsdagen i 1675 indledtes, foranlediget af Sveriges alvorlige situation efter indblandingen i den europæiske krig, stændernes angreb på formynderskabsregeringens finans- og udenrigspolitik. Under krigen samledes magten ifølge

den traditionelle opfattelse stadig mere hos kongen, mens S. vil mene, at denne under hele krigen tillagde rådet stor betydning og forsøgte at få det til at tage mere aktivt del i politikken. Rådet krævede en betydelig magt og indflydelse, men viste på samme tid manglende evne til at møde den krise, krigen medførte. Dette forhold og undersøgelserne omkring formynderskabsregeringen førte til stændernes erklæring på rigsdagen 1680. Den gennemførte reform, med bl. a. effektivisering af administrationen, var en følge af den alvorlige krise, snarere end en teoretisk bestemt bevægelse i absolutistisk retning, hævder S., der ikke ser begivenhederne som noget revolutionært. Også efter 1680 skulle rådet spille en vigtig rolle på forskellige regeringsområder, og S. peger på flere træk, der viser den betydning, Karl 11. tillagde rådet. Samtidig viser han, hvorledes de højeste embedsposter skiftede karakter fra at være politiske stillinger med magt og ansvar til at være udøvende stillinger, med større krav til viden og erfaring inden for specielle områder.

Ole Degn

Statsrådets forhandlinger 1848–1863. VII. bind. 4. september 1856–4. november 1859. Udgivet af Rigsarkivet ved Harald Jørgensen (Munksgaard, 1966). 634 s.

Udgivelsen af statsrådsprotokollerne under landsarkivar Harald Jørgensens ledelse skrider støt og præcist frem. Med dette bind når man frem til C. C. Halls første ministerium. Bindet indeholder også referaterne fra de ministerkonferencer, der afholdtes i henhold til fællesforfatningen af 1855.

H. P. Clausen